

MİLLÎ BİRLİK VE BERABERLİĞİMİZDE OZANLARIN ROLÜ *

Yrd. Doç. Dr. ZEYNELÂBİDİN MAKAS **

Millî birlik ve beraberlik üzerine –önemine binâen– asırlardır çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Bu âmeliye, kim bilir, daha ne kadar devam edecektir? Bazı şeylerin te'sisi hem çok zor, hem de oldukça basittir. Birlik ve beraberlik de bunlardan biridir. Bir niyet, bir anlayış, bir vicdan mes'elesi. Tarihi gerçeklerden ibret alınır ise, gerçekleştirilmesi gayet basittir. Ancak nedense, biz millet olarak çoğu zaman zor olanı tercih etmişizdir. Bu, belki de bir hasletimiz veya bir erdem göstergesi. Ancak bazı hallerde kendimizi zora koşmanın âlemi yoktur. Zira başkaları gibi biz de buna, hem de millî olanına her devirde muhtacız. Üstelik bu bir zarurî ihtiyaç. Hazır elimizde fırsat varken böylesine hayatî ehemmiyeti hâiz bir ihtiyacımızı zamanında telâfi etsek çok daha iyi olur.

Bu halisâne düşünce ile, yöre (Kars, Ardahan, Iğdır, Nahçıvan) insanının çektiği eziyetleri yansıtan bazı şiir parçaları ile birkaç belgeyi hatırlatmak istiyorum. Şiirler, yörenin halk ozanları ve şâirleri tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu şiirlerin tamamı değil, bazı parçaları verilmiştir. Bunlar arasında ağıtlar ağırlıktadır. Neden ağıt? Bilindiği gibi ağıtlar, çok kıymetli şeylerin elden çıkması neticesinde yakılır. Bir insanın vatanından daha kıymetli neyi olabilir?! Bahsi geçen ağıtlar, yörenin Rus–Ermeni işgâli altında bulunduğu yıllarda yazılmıştır. İşte onlardan birkaç örnek:

Kars'a Ağıt

Düşmanlar elinde buldum elimi,
Virân olmuş gülşen, bağlar bulunmaz.
Felek kırdı yedi yerden belimi,
Mor–sünbül maralı dağlar bulunmaz.

* Bu metin 24 - 27 Nisan 1995 tarihinde Atatürk Araştırma Merkezi ile Iğdır Valiliğince Iğdır'da düzenlenen "Tarihi Gerçekler ve Ermeniler" Uluslararası Sempozyumunda sunulmuştur.

** Kafkas Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi.

Moskof dolmuş, İslâm yada çekilmiş,
Kal'asına çaput bayrak dikilmiş.
Ah ü zârdan Kars'ın beli bükülmüş,
Derindir yarası, bağlar bulunmaz.

Dağılmış medrese, bulunmaz mescid,
Nice cami, türbe olmuş nâ-bedîd;
Ayaklar altında ezilmiş şehid,
İntikam alacak sağlar bulunmaz.

Kağızmanlı Esmanî

Kars Kaloköylü Âşık Kahraman, Ermenilerin 1918 Nisanında kendi köyünde yaptığı katliamı şu dizelerle ifade eder:

Bir hamile kadın davrandı kaça,
Ermeni eylemiş hep parça parça.
Kılıç ile vurmuş, bölünmüş kalça,
Dağın-taşın şanı arşa dayandı.

Çocuğu karnından çıkarmış bakar,
Can teslim etmeden süngüye takar.
Bebeğin figânı dağ-taşı yakar,
Dağın taşın şanı arşa dayandı.

Kaloköylü Kahraman

Bardızlı Nihânî ise, 1915'de şehitlik mertebesine erişen Sarıkamış şehitlerimize ait duygularını şu mısralarla dile getirmektedir:

Karlarda yatarlar şerefli şanlı,
Kimisi vurulmuş nur yüzü kanlı,
Kimisi nevcivan, taze nişanlı
Boynu buruk, melül gözü yoldadır.

Yollara düşenin gelmedi sesi,
Analar âh çeker, atalar yası;

Yad değil, bunlar hep ciğer-pâresi,
Acep bilen var mı ne ahvâldedir?!

Bardızlı Nihanî

Çaresiz kalan Şüregel'in Tiknis köyünden şair Fırat ise, bu "kara günler"de halkın imdadına Hz. Muhammed'i çağırıyor:

Bu dünya böyle de kalmaz,
Urus'a itibâr olmaz,
Ölüyü mezara koymaz,
Yetiş bize yâ Muhammed!..

Tiknisli Fırat

Hanaklı Mazlumî, 1915-16'da vukû bulan Ardahan katliâmı ve açlığı üzerine uzunca bir destan yazar. İşte o destandan bazı dörtlükler:

Meydanda değil mi fukara dârda,
Ümmet-i Muhammed âh ile zârda,
Yağının elinden düşmüşüz derde
Artırır zulmünü her günden güne.

Ağlar, kan-yaş döker nice merdânlar,
Oğuldan-uşakdan ayrıldı onlar,
Sofrası meydanda çok hanedânlar,
Şimdi ister torba taka, dilene.

Ne dilensin, yok ki sahib ü'l-ihsân,
Vilâyetler oldu hâk ile yeksân;
Bakû ile Kırım, Kazan, Dağıstan,
Yıgıdı, her taraftan geldi i'âne.

i'âne gönderdi hep ehî-i iman,
Sebebi Tagıyev, ol han oğlu han.
Gördü mezâlimi, eyledi beyân,
Yazıldı gazetler, gitti her yana.

Yazıldı gazetler, her yana gitti,
 Musa Bey Nagiyev çok ihsân etti.
 Bakü ağaları bütün el attı
 Adlarını bilmem, alam lisâna¹.

Hanaklı Mazlûmî

O "kara günler"i Koblıyanlı Sefilî de yâd etmeden geçemiyor:

Sabi-sıbyan ata-ana izlerler,
 Petek yavruları gibi sızlarlar,
 "Yandım, medet" deyu yolu gözlerler,
 Çöktü zulmet pus, dumana yetiştı.

Çöktü pusla duman, görünmez dağlar,
 Tâ burc-ı eflâke dayandı ahlar,
 Kuruda hayvanat, denizde mahlar
 Çalkalandı bahr-ummana yetiştı.

Merhâmet kânıdır Tagyev hazreti,
 Namuyla tutmuştur cihânı zatı.
 Hakk, bire bin vermiş varı-devleti,
 Buldu Hakk'dan şöhret-şâna yetiştı.

Şân tuttu Baku'yu ettiler emek,
 Kimi nan getirdi, kimisi yemek;
 Cümle hezâyinler ettiler kömek
 Geldi nimet, hem i'âne yetiştı.

Koblıyanlı Sefilî

1 Yörenin sıkıntılı günlerinde Azerbaycan'dan yardım istenir. Bu yardımın organizasyon ve taksimini de o dönem dünyanın sayılı petrol zenginlerinden biri olan Hacı Zeynelabidin Tagiyev üstlenir. Bir başka Azerbaycanlı zengin ise, Musa Nagiyev'dir. Özellikle Tagiyev'in gayretleriyle yöre halkına külliyatlı miktarda aynî ve nakfî yardım ulaşır. Bu hadise, tarihe "Gardaş Kömeyi" adıyla geçer. Tagiyev'in Azerbaycan fikrî, siyasî, kültürel ve ekonomik hayatında çok önemli bir yeri vardır. Bu yüzden 1917 Bolşevik İhtilali'nde önce şahsî mallarına elkonulur; kendisi de ailesiyle birlikte sürgüne gönderilir.

Ardahan katliamını gören Hanaklı Mahsunî, durumu şu dizeleriyle anlatmağa çalışır:

Viran koyduk vatanları terkettik,
Körpe yavruları yollara attık.
Virane yerlerde hasırda yattık,
Boğdu tipi, boran dumana bizi.

....

Talan verdi Urus, topladı malı,
Ne davar, ne keçi, ne kilim, halı.
Nerede bulduysa aldı güzeli
Boynu buruk saldı yamana bizi.

...

Hâke yeksân edip, düzlerde koydu,
Çıldır, Ardahan'ı kırdı, hem soydu.
Kurtlar, kuşlar insan kanına doydu,
Ermeni, Rum saldı nalâna bizi.

...

Nigâran kalmışken bulduk bir tutar,
"Baku İslam Cemiyeti" var.
Fakir-fukaraya eyledi medar,
Döndürde yeniden vatana bizi.

Hanaklı Mahsunî

Yörede yaşanan katliam, şiddet, baskın ve zulümler öylesine çekilmez boyutlara ulaşır ki, bu durumlar karşısında sadece şâirler değil, din adamları da bu korkunç manzara karşısında duygularını gizleyemez hale gelirler. Bunlardan biri de daha sonra Balcı soyadını alan müftü Mehmet Tevfik Bey'dir.

Vatandaki kalan evler
Binalar ağlatır beni.
Zümrüt gibi o yemyeşil
Ovalar ağlatır beni.

...

Vatanından ayrı düşen
Ortalıkta kalıp şaşan,
"Aman yavrum" deyip koşan
Analar ağlatır beni.

...

Allah'a veren canını,
Toprağa kayan yanını,
Yerlere döken kanını
Babalar ağlatır beni.

Servi boylu nâzik beden,
Sırma saçlı gonca dehen;
Düşmanlara esir giden
Sunalar ağlatır beni.

Müftü Mehmet Tevfik (Balcı)

İşgalden nasibini sadece insanlar değil, mukaddes yerler de alır. Bunlardan biri de Kars'daki Evliyâ Camii'dir. Ruslar, camiyi tavla yaparlar. Bunun üzerine Karslı Kurbanî şunları söyler:

Kâfir Moskof tavla etmiş burayı
İki buçuk yıldır giymiş karayı,
Kesmişler atlara yer yer arayı
Bozulmuş minberi buldum ben bugün.

...

Bozulmuş bahçesi gübreye dolmuş,
Güzel medresesi virâne olmuş,
Asiferler halı-kilimin çalmış,
Kuru taş-duvara geldim ben bugün.

Hazreti Hirkanî kalmış yalnız,
 Örtüsün soymuşlar, bulunmaz bir iz.
 Ağladım, sürdüm taş-toprağına yüz
 Kâfire çok kargış kıldım ben bugün.

Karslı Kurbanî

Sıkıntılı kara günlerde yerli ahali göçe zorlanmaktadır Bir grup göçer, birkaç Mehmetçik ve başlarında bir Türk subayı ile karşılaşır. Subay sorar. Selim Karngar köyünden Celil, ona şöyle cevap verir:

Seni gördük bir şişesin,
 Hemi beysin, hem pašasın.
 Yüzbaşımız çok yaşasın
 Bizimçün baştır, efendim!

Sarı Moskof vurdu bizi,
 Canımıza saldı sızı,
 Meleşir anasız kuzu,
 Önümüz kıştır efendim.

Bıraktık yurdu, yuvayı,
 Muhâcir olduk havayi. (boşu boşuna, hiç yoktan)
 Düşmanla kıldık davayı
 Yolumuz taştır efendim.

Karngarlı Celil

Yöre halkı, bütün bu hadiselerin müsebbibi olarak Çar Nikola II'yi görmektedir. Hanaklı Mazlûmî, ona bir destan yazar. İşte o destandan bazı bentler:

Fehmi olanları sürdün Sibir'e,
 Başladın zulüme, şiddet cebire.
 Hahol, Malakan'a hem Duhobor'a
 Komşu ettin bizi, çıktın Nikola!

Nice şen yerleri virân eyledin,
 Hâli (boş) buldun bu yerleri, yayladın.
 İsteddiğin yeri böldün, payladın,
 İslâma kem gözle baktın, Nikola!

Kazan-Şehir, Kırım hemi Dağistan,
 Teke-Türkman, Hîve, Türan, Türkistan
 Güzel Azerbaycan, Çerkez, Gürcistan
 Zulmünle canını sıktın, Nikola!

Şimdi de bazı tarihî bilgilere dikkatinizi çekmek istiyorum.

Güneybatı-Kafkas Murahhasları Heyetine

5 Ağustos 1919 KARS

Sayı: 343

"Kars Müslüman Millî Komitesi Merkezi şu hususları ilgililere nakletmemizi dileyerek, bilgilerinize arz etmekle şeref duyar:

Kars'ta, Sürmeli'de ve Kağızman'da Ermeni çokluğunu sağlamak maksadıyla, Ermenilerin başları ve Ermeni birliklerinin kumandanları Türk ahâlisini yoketmek veya göçmeğe zorlamak siyasetini güttüler... Ermeni hükümeti, Ağrı ve Karakurt Kürtlerini imha etmek için kasıtlı olarak asker birlikleri gönderdi...

Erivan çevresinden göçüp gelmiş olan Kürtler, Rumlardan boşalan Sarıkamış Oluklu, Yeni - Selim ve öteki köylere yerleşmişlerdi. Ermeni Hükümeti onlara yerlerini bırakmalarını teklif ediyor... Nereye sığınacaklarını bilmeyen Kürtler bu köyleri kendilerine verilen mühlet içinde terketmediler... Ermeni kumandanı bunu bahane ederek, bu Kürtlerin hepsini imha etti...

Sürmeli (İğdır - Tuzluca - Aralık) çevresinde Ermeniler otuz sekiz köyü ateşe verdiler; üç bin beş yüzden çok insan buralarda can verdi; kırk binden çok kişi de evsiz-barksız kaldı.

Bu mezâlimin biricik bahanesi Kars Millî Şûra Hükümeti'ne bağlı kalan Kürtlerin, Ermenilerin Ervan'daki meclis için yapılan milletvekili seçimlerine katılmakta çekimser davranmasından ibarettir. Bu çekimserlik 6 Hazi-

ran ve 4 Temmuz'da Ermeni telgraf ajanları ile de doğrulanmıştır."

Güneybatı – Kafkas Müslüman

Millî Merkez Komitesi Başkanı

Çıldırli Dr. Esad (Oktay)

Şimdi de Azerbaycan Dahili İşler Nazirliyi (İç İşleri Bakanlığı) arşivinden aldığımız iki raporu sunmak istiyorum.

8 No'lu Rapor

"Andranik'in adamlarıyla birlikte dört köyü basıp dağıtması ve Arıklı, Şükür, Melikli, Pulkent, Şeki, Kızılık köylerini ateşe verip, yedi köyde yaşayan 500 Müslüman Türk'ü öldürmeleri hakkında."

Zengezur Kaza Reisi

Melik Namazeliyev

12 Eylül 1918

10 No'lu Rapor

"İngiliz – Fransız heyetlerinin iştiraki ile yapılan antlaşma neticesinde Müslümanların terkettikleri yerlerde Andranik'in köylere yaptığı anî baskınlarda cinsine, yaşına bakmadan herkesi vahşice kılıçtan geçirmesi, cenazeleri tahkir etmeleri, 9 Aralık'ta 12'den fazla köyü yakmaları... hakkında."

Zengezur Kaza Reisi Melik

Namazeliyev'in 11 Aralık 1918 tarih

ve 185 no'lu telgrafı

Günümüz Ermeni yazarları arasında Zori Balayan'ın müstesna bir yeri vardır. Onun önce Revan'da Ermenice, 1984'de de yine Revan'da Rusça basılan **Ocak** adlı eserinde Doğu Ermenistan için kullandığı şöyle bir cümle vardır: "Kak tesno nam!" (Ne kadar sıkıştığımız) Yani nüfusumuz çok, toprağımız az. Adı geçen bölgenin nüfusuyla ilgili olarak yine bir Ermeni tarihçisi olan V.A. Parsamyan ise İstoria Armanskogo Naroda 1801–1900 goda. Kniga Pervaya, İzdateltsvo Ayastan, Erevan 1977 (Ermenilerin 1801–1900 Yılları Arasındaki Tarihi. Birinci Kitap. Ayastan / Haystan Neşriyatı) baskılı kitabında şu istatistikî bilgileri vermektedir:

Türk	84.089	% 49.7
Ermeni	57.305	% 33.8
Kürt	26.911	% 16.0
Diğerleri	850	% 0.5

Aradan geçen süre zarfında adı geçen bölge bir yana, bütün Ermenistan'da Türk'ten hiç, Kürt'ten ise – hıristiyanlığı kabul edenlerin dışında– maalesef eser kalmadı. Önemli bir kısmı sürüldü, geriye kalanlar da öldürüldü.

Gökçeli (şimdi Ermenistan'a dahil edilmiş ve adı değiştirilerek Vardenis olmuştur) meşhur Âşık Elesger'in çıraklarından Alçalı Meherrem'in Ermeni ayaklanmaları üzerine hicri 1323 (1907–8) yazdığı **Pund İngilizabı** adlı destanından iki bendi konuyla ilgili olması ve bazı mesajlar vermesi bakımından bilgilerinize sunmak istiyorum. Destanın tamamı 1973 yılında tarafımızdan derlenmiş ve neşredilmiştir.

Ermeni'nin gaydasıdır Müselmanla behs eylemek,
 Müselmanda gayda deyil govğa salıp, ses eylemek.
 Hinzırın âdetidir yazıp–pozulgan eylemek,
 Şeriatta halal yazıp kısasa kısas eylemek;
 Çok gırlıdı Ermeniler, harda ki tuğyân eyledi.

Tâ sübhedek kesilmedi Nahçıvan'ın giyl ü galı,
 Divan kaçdı, defder itdi, çoh perişân oldu halı.
 Meşovnan badron geldi, furğunla süzen, aynalı,
 Kürtlere heber yetişdi, Araz'ı keçdi Celâlı,
 Kırdı çapkın Ermeni'ni, malını talan eyledi.

Alçalı Âşık Meherrem

Şâir, ilk bentte Ermenilerin Türklerle daima bir sürtüşme içinde olduğunu, bunu neredeyse bir gelenek haline getirdiklerini, Türklerin ise kavga-dan, savaştan hoşlanmadıklarını, yine Ermenilerin ahdlarına vefa etmediklerini, imzalarına sahip çıkmadıklarını; ikinci bentte ise, Ermenilerin Nahçıvan'da yaptıkları zulüm ve işkenceleri, yörenin yerle bir edildiğini, çuval-lar dolusu mermi ve arabalarla dürbünlü tüfeklerin geldiğini, bunun üzerine

Nahçıvan halkının Kürtlerden yardım istediklerini, Kürtlerin de bu davete icabet ettiklerini gayet selis bir ifade ile dile getirmektedir.

Güneş, her zaman bulut altında kalmaz. Yörenin "kara günler"i de nihayet kırk yıldan sonra sona erer. Bunun üzerine ilk iş, yine ozanlara düşer.

Size kurban olam ağalar, beyler,
Yürek sağalandı, dermana baktı.
Kırk yıl "karagünde" yandık ataşa,
Otuz dört'te işler yamana baktı.

Şanlı ordu geldi hep koşa koşa,
Kumandan er oğlu er Kâzım Paşa,
Halit Bey en önde ulaştı başa,
Dört etrafta olan ziyana baktı.

Kurudu gâvurlar, boynunu büktü,
Hemen teslim olup, silâhı attı,
Bir çavuş Kal'a'ya bayrağı dikti,
Kesilen kurbanlar al kana baktı.

Kars-Kaloköylü Kahraman

Arpaçaylı Veli Sefilî ise Ermenilere hitaben şöyle demektedir:

Bâkidir İslâmın şerefi şanı,
Âsi olma böyle, hannas Ermeni!
Hiç kalmaz yanına Türklerin kanı
Alır, sende koymaz kisas, Ermeni!

Rus yerine geçtin, vurdun darbeler,
Başımıza neler getirdin neler...
Ordumuz gelince ettin tövbeler,
Şimdi azdın, yok mu Asvas (Allah), Ermeni!

...

Türk'ün nâmı aziz, duası halil,
 Bunu bilmeyenler olur har, zelif.
 Sana olmuş vahşî Taşnaklar defil,
 Çürüktür temelini, esas Ermeni!

...

Sana ibret olsun harabe Anı
 Düşünde görürsün Muş ile Van'ı.
 Kaptırırsın Gümrü ile Revan'ı
 Giyersin kara don libâs Ermeni!

Arpaçaylı Veli Sefilî

Bir başka ozanımız Çıldırî Âşık Şenlik, tâ 93 Muharebesi'nde (1877-78);

Ehl-i İslâm olan işitsin, bilsin,
 Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana!

diyerek, milletin millî duygularını zirvede tutmaya çalışmaktaydı. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânını müteakiben söylediği "Türklerin" redifli şiirinden dolayı yüz yaşından sonra hapse atılan Gökçeli Âşık Elesger ise, Gazi Mustafa Kemal'i kastedip, "Dünyaya meydan okudu bir Kemal'i Türklerin" demekle, Anadolu'daki kardeşlerinin sesine ses vermekteydi. Derken bu tarihî gerçekler, bana acizâne şu mısraları yazdırdı:

Dadaş, Efe, Kızanıyla, kızıyla
 Tek vücut, tek yumruk savaşa girdi.
 Kürt, Azeri, Tatar, Çerkez, Lazıyla
 Birbirinin kollarında can verdi.

Bu kutsal toprağın sesini mısralarla duyurmağa çalıştım. Bunlar ummandan bir damla. Bunlar göstermektedir ki, eline fırsat geçtiği zaman düşman, sınır ötesi veya berisine bakmaksızın, falanca veya filanca ayrımı yapmadan yaşama hakkı tanımıyor. Bu durum dün de böyle idi, bugün de, - Allah esirgesin- yarın da böyle olabilir. Atalarımız "yalvarmakla domuz

darıdan çıkmaz" sözünü laf olsun diye söylememişlerdir.

Netice itibariyle, suya, havaya muhtaç olduğumuzdan daha çok, öncelikle ve özellikle Anadolu'da birlik ve beraberliğe muhtacız. Zira dünya devletleri listesine Türkiye Cumhuriyeti'nin yanısıra Türk Cumhuriyetleri ibâresi de artık resmen girmiştir. Bu gerçeği kimse inkâr veya gözardı edemez. Anadolu'da millî birlik ve beraberliği sağlamalıyız ki, onlara karşı olan tarihî ve insanî görevlerimizi yerine getirebilelim.